

תעודה

זכרונות ר' יוסף הלוי על עליית ראשונים

יהודה רצהבי

מוסד לאומי לתעודת יצירות

זכרונות ר' יוסף הלוי על עליית ראשונים

יהודה רצהבי

עלייתם של יהודים מתימן לארץ-ישראל, יחידים ומשפחות, לא פסקה כל הדורות. אולם עליית של חברות גדולות ושיירות החלו רק עם שיבת-ציון בתקופה החדשה. החלוצים הראשונים, שפרצו את הדרך לפני אחיהם, עלו בשלהי תרמ"א. בואם בשלום אל ירושלים, מחוז-חפצם, היה אות בשורה לגולים בתימן ששעת הגאולה קרבה ובאה. לאחר סוכות של שנת תרמ"ב שמו פעמיהם לארץ-ישראל כ-150 נפש מיהודי עיר-הבירה.

דברי-ימי העלייה של יהודי תימן בתקופות השונות צרורים בתולדות העלייה העברית ופזורים בעיתוני הארץ. החומר המצוי בידינו יש בו כדי לתת תמונה מספקת ונאמנה לרושמי רשומות, לבד מעליית תרמ"ב. מחמת שזו נרקמה בארץ מחוסרת דפוס וענייה בעיתונים ובספרים, דלים הם המקורות עליה. חליפת-המכתבים העשירה בין העולים לבין קרוביהם שבתימן, שממנה היינו יכולים ללמוד הרבה, לא נשמרה. כל שנשתייר לנו הוא רשימות מקוטעות, שנכתבו בידי זקני העולים של אותם הימים, ובצדן – תעודות אותנטיות משנת תרמ"ב, שנתגלו בארכיון 'חברת כל ישראל חברים'.¹ להלן מפרסם אני רשימה רביעית, אף היא פרי-עטו של תלמיד-חכם מוקני תימן.² מחברה הוא ר' יוסף הלוי, אחיו של ר' יחיא יצחק הלוי, רבה הראשי של יהדות תימן בשנים תרס"ה-תרצ"ב. הכותב נולד בצנעא בשנת תרל"א, עלה לארץ בשנת תרצ"ב, ונפטר בשנת תשכ"ג. אשר לתאריך כתיבת הרשימה אין לנו ראיה מפורשת, אך יכולים אנו לשערה מתוך רמזים. דבריו על התקנה, שתיקן אחיו ר' יחיא, להעניק לאמאם שי של עגלה חיה, במקום שחוטא, אמורים בלשון עבר רחוק: 'ובימי הרב יחיא יצחק עשה ברוח כינתו בענין אחר'.³ כיוון שהרב יחיא יצחק נפטר בשנת תרצ"ב, שהיא שנת עלייתו של הכותב לארץ, הרי שהדברים נכתבו בארץ לאחר שנת תרצ"ב.

- 1 להלן פירוטם לפי סדר הזמן והחשיבות: (א) תעודות ארכיון 'כל ישראל חברים' הכוללות שמות ראשי העולים. פרסמתין: סיני, סג (חשכ"ח), עמ' קסג-קעא [להלן: סגן הקונסול]. (ב) זכרונות ר' שלום אלשיך, פרסמתים: המזרח, ב, גליון ד (יא), 6.11.1942. משם העתיקם: א' יערי, מסעות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ו, עמ' 640-650 [להלן: אלשיך]. (ג) רשימת ר' אברהם אלנדאף. פרסמתיה: סיני, פ (תשל"ז), עמ' קמא-קנ [להלן: אלנדאף].
- 2 ידועה לי רשימה אחרת שכתבה ר' יוסף מצ'מוני, מעולי תרמ"ב. היא נכתבה בשנת תש"ב ביוזמתו של אברהם עובדיה (העתק ממנה מצוי גם ברשות משפחת מצ'מוני). ד"ר יהודה ניני מסתמך עליה בחיבורו: יהודי תימן במאה הי"ט והעליות מתימן לארץ ישראל עד שנת תרע"ד, תל-אביב 1976, עמ' 293 ואילך. הוא מייחס לה משקל רב. כיוון שהרשימה עדיין לא ראתה אור, לא אוכל לדון בה. דיוני כאן יצטמצם בזכרונותיו של הלוי בלבד. משא-ומתן מלא בפרשת עליית תרמ"ב, מכל צדדיה, אפשר יהיה לעשות רק לאחר פרסום כל התעודות הקשורות בה.
- 3 להלן, עמ' 141.

הרב שלום אלשיך (הלוי)

כלומר, למעלה מחמישים שנה אחרי התרחשות המאורעות. בפרק אחר, הדין באסמכתות מדינאל לשיבת-ציון בתקופתנו,⁴ כתב הלוי, כי להצהרת בלפור הצטרפו נ"ב מדינות. אם נניח שזוהי פליטת-קולמוס, בעקבות ההצבעה באומות-המאוחדות ב-1947 על הקמת מדינת-ישראל, יוצא שהלוי כתב רשימתו בערוב-ימיו. על ריחוק הזמן יש לזקוף סתירות ואי-דיוקים שנפלו בדבריו. השוואת רשימתו של הלוי לזכרונות קודמיו מראה על יסודות משותפים ועל יסודות נבדלים. המשותפים מהווים תוספת של עדות ואישור לדברי האחרים, ואינם טעונים דיון. לעומתם הנבדלים מחייבים בירור וליבון. נפרט תחילה את המשותפים:

א. הרבנים אלשיך ואלנדאף מספרים בשני חלוצים, שהיו בכחית סנונינת ראשונות וכישורו את בואה של עליית תרמ"ב הגדולה: עמנואל נקאש ויוסף נדאף.⁵ מן השניים מזכיר הלוי את עמנואל נקאש בלבד, ומרחיב עליו את הדיבור. יוצא שעלייה חלוצית זו מאושרת עתה מפי שלושה עדים.

ב. כיוצא בו קיטרוג ערביי תימן לפני השליטים התורכים על היהודים המהגרים לארץ וגורמים למחסור בבעלי-מלאכה.⁶ אף זה מוצא אישורו בדברי השלושה.⁷

ג. השנים תרמ"א-תרמ"ב, שהלוי מציין אותן כתאריכי עלייה של השיירה השנייה והשלישית,⁸ מוצאים את אישורם ברשימות האחרים.⁹

הרב אברהם אלנדאף

החילוקים נוגעים במניעי העלייה, בתאריכה ובשיירותיה. מן הרשימות הקודמות למדנו על הגורמים השונים, שהצטרפו יחד והולידו עלייה זו: חיבת הארץ, גזירות ורדיפות, שמועות על התחדשות היישוב בארץ ועל חלוקת קרקע למתיישבים, הקלות הגירה ממדינה למדינה בתוך האימפריה העות'מאנית,¹⁰ השגת שלימות דתית על-ידי קיום מצוות התלויות בארץ, ועולה על כולם – התעוררות הלבבות לנטוש את הגולה ולשוב אל ארץ-האבות. עליהם מוסיף הלוי צו שמימי באמצעות חלום: שלום נקאש המת נגלה לאשתו בחלום, וגזר עליה באימים לעלות לירושלים. מאימת העונש פנתה האשה לרב שלום מנצורה, מצדיקי הדור. הלה עשה שאלה לשמים ונענה ככתוב: 'כי עת לחננה כי בא מועד' (תהלים קב יד). ראשי הקהל ארגנו את נסיעת האשה ובנה עמנואל. פשר החלום ומסע האלמנה ובנה עוררו תשוקה בלב רבים מיהודי הבירה והם הצטרפו אליהם ונסעו בשיירה גדולה לארץ-ישראל.¹¹ חן של אגדה משוך על סיפור החלום. הוא נוצר בקרב המון העם לשם מתן הסבר לתשוקת העלייה שהתעוררה בלבבות לאחר קפאון של דורות. היא חפץ

4 להלן, עמ' 138.

5 ראה לעיל, הערה 1, ב-ג.

6 האומנות והמלאכה בתימן מרוכזות בידי היהודים.

7 אלשיך, עמ' 647; אלנדאף, עמ' קמד; הלוי, להלן, עמ' 139.

8 להלן, עמ' 136.

9 סגן הקונסול, עמ' קסט-קע; אלשיך, עמ' 644-646; אלנדאף, עמ' קמג-קמד.

10 תימן וארץ-ישראל כפופות היו לשלטון העות'מאני.

11 לדברי הלוי, מנתה קהילת צנעא בימים ההם 12 אלף נפש. מקום נכבד בעליות הראשונות תפסו בני צנעא. אח הסיבה לכך יש לתלות, דומני, ברדיפות ובגזירות התכופות שהיו לחס-חוקם של יהודי הבירה, והיו כבדות וקשות יותר משל יהודי הכפרים ובני מחוזות אחרים.

שמים ולא רצון אדם. כוחות עליונים נוהגים בכריות והם ממלאים מה שנגזר עליהם. מן הצד העובדתי יש להעיר כי אמו של עמנואל נקאש נזכרת ברשימת אלנדאף,¹² אך ללא הילת החלום. שם הדברים טבעיים ופשטיים: יוזם העלייה היה הבן הצעיר, והוא שהשפיע על אמו, המתוארת כ"ישרה ותמה", לעלות עמו.

עניין אחר השנוי במחלוקת הוא תאריך ראשיתה של העלייה. הראשונים נאחזו בכתוב 'אמרתי אעלה בתמר' (שיר השירים ז ט), חשבו את הנוטריקון של החיבה כולה ויצאה להם שנת תרמ"ב. גם הלוי הסתמך על כתוב זה. לפי עדותו הסמיך ר' שלום מנצורה, פותר חלומה של בת השאש, את הכתוב שהקריאוהו מן השמים 'כי עת לחננה כי בא מועד' (תהלים קב יד) לכתוב 'אמרתי אעלה בתמר'. לפי חשבונו אין אות ב"ת מצטרפת לחשבון, לפי שהיא כרוכה בפועל 'אעלה'. ואותיות 'תמר' מרמזות על שנת תר"ם.

ומאסמכתות המקרא לגופן של עובדות. אלשיך ואלנדאף קבעו את עליית שני החלוצים לשליש האחרון של שנת תרמ"א, ואת העלייה ההמונית הראשונה לראשית תרמ"ב.¹³ זה עולה יפה עם סדר המסע והזמנים. מסע החלוצים כיבשה ובים עד הגיעם לירושלים ארך כחודשיים. עם בואם, הגיעה הבשורה לקרוביהם כתימן כי הגיעו בשלום למחוז-חפצם.¹⁴ בעקבותיהם נסעו לאחר ט"ב של שנת תרמ"א שתי שיירות: אחת של חמש משפחות ואחת של חמש-עשרה משפחות.¹⁵ הצלחת החלוצים והשיירות עוררה את תשוקת העלייה בלב רבים. הכשרת הלבבות לעלייה לארץ חלה בחודשי אב-אלול של שנת תרמ"א, והיא מצאה ביטויה הסמלי בכתוב 'אמרתי אעלה בתמר' (שיר השירים ז ט). על כך מלמד גם לשון 'אעלה' בעתיד, שפן אלה שהגו את תכנית הנסיעה בשני החודשים האחרונים של תרמ"א, התכוונו להוציאה אל הפועל מיד לאחר חג-הסוכות של שנת תרמ"ב. ואכן, בחשוון תרמ"ב נסעו, כעדות אלשיך, כ-150 נפש,¹⁶ והם השיירה הגדולה הראשונה, שעליה נכונה עליית תרמ"ב. על העלייה הזאת יש בידינו תעודות אותנטיות משנת העלייה עצמה: אחת שכתבו העולים בה' בכסליו תרמ"ב,¹⁷ ושתיים שכתב סגן הקונסול של צרפת בחודידה — בחודשי נובמבר-דצמבר 1881 — אל הוועד המרכזי של חכרת 'כל ישראל חברים', והוא סיפר בהם על סבלות העולים המשוועים לעזרה. סגן הקונסול סיפר על שלוש שיירות שיצאו לארץ-ישראל, ודבריו עולים בקנה-אחד עם דברי ר' שלום אלשיך.¹⁸ איגרת העולים לא זו בלבד שהיא מספקת לנו פרטים עובדתיים מהימנים, אלא שהיא מפרטת לנו שמותיהם של כ"ג מראשי העולים.¹⁹ את תאריך

12 אלנדאף, עמ' קמג.

13 ביתר דיוק: החלוצים — אחרי חג-השבועות של שנת תרמ"א, והעלייה ההמונית — אחרי חג-הסוכות של שנת תרמ"ב. ש' כסאר (קובץ הראל, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 236) מציין כי יציאת השיירה הייתה ביום ראשון לסדר 'לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך' (בראשית יב א). בני תימן אינם נוהגים לצאת למסע ארוך סמוך לחגים. חודשי סיוון וחשוון באקלימה של תימן אינם גשומים והם נוחים לנודדים בדרכים.

14 אלנדאף, עמ' קמד.

15 אלשיך, עמ' 644-645. ושם אין שתי השיירות אלא אחת הנמסרת בשתי גרסאות.

16 שם, עמ' 646.

17 סגן הקונסול, עמ' קסד-קעא.

18 דומה שמכל הרשימות שכתבו בני העלייה של אותן שנים, המוסמכת ביותר היא זו של אלשיך, מחמת שהיה הזקן שבחבורה (נולד בחרי"ט ונפטר בתשי"ד). ככן צנעא היה ער-ראייה למאורעות, וכיוון שהיה בשנים ההן בן כ"ג, דבריו מרוקים ונאמנים, יותר מדברי אחרים.

19 רובם בני המשפחות הבאות: עמר, עראקי, צארם, נדאף, גראזי.

שיירה של עולי תימן מגיעה לחוף יפו (סוף המאה הי"ט)

השנה באיגרתם הם ציינו תחילה בצורה בתמ"ר ואחר־כך בצורה המקובלת 'תרמ"ב'. נמצא שהססמה של הכתוב, 'אמרתי אעלה בתמ"ר', היתה בתודעתם ובשימושם של העולים עצמם ואינה חידוש מאוחר, שתלו בהם אחרים.

גרסתו של הלוי, שעליית החלוץ עמנואל אלנקאש היתה בשנת תר"ם, עומדת בסתירה לדברי האחרים. כנראה שהיא פליטת־קולמוס²⁰ או שמועה מוטעית ששמע הלוי ונאחו בה. לבד מזה סיפרו העולים באיגרתם, שרשיון השלטונות לעלייה ניתן בניסן תרמ"א.²¹ אילו היתה עלייה גדולה של עשרים משפחות מתימן בשנת תר"ם לא היו העיתונים העבריים, שהופיעו בירושלים בימים ההם, עוברים עליה בשתיקה.

20 בדומה לפליטת־הקולמוס של הרב אלנדאף בנוסח שני שלו (עמ' קמז). אצל אלנדאף הטעות מוכחת, כיוון שהוא כותב ש'בשנת תר"ם הוכאו תימנים כעשרים משפחות' (שם), ובשנת תר"ם לא היתה עלייה המונית.

21 סגן הקונסול, עמ' קסז.

סתירה אחרת נוגעת למספר השיירות. גם לפי אלשיך וגם לדברי סגן הקונסול הצרפתי קדמו שיירות קטנות לשיירה הגדולה שיצאה בחשוון תרמ"ב.²² לפי סברת הלוי לא קדמו שיירות קטנות כלל, והשיירה הראשונה שבראשה עמד המדריך יוסף מסעוד מנתה שלוש מאות נפש.²³ כיוון שמספר זה זהה עם המספר שמסר סגן הקונסול, שראה את השיירה במו-עיניו בחודיידה,²⁴ כרי ספיפורו של הלוי סובב על השיירה השלישית.²⁵ גם בתיאור דרך המסע ביבשה מצנעא ועד חודיידה תואמים דברי הלוי לדברי אלשיך.²⁶ התלואות שעברו על אנשי שיירה זו, שנמסרו בכל המקורות,²⁷ לא נמסרו ולא נודעו להלוי.

שתי סתירות יש בדברי הלוי עצמו: (א) זמן חלומה של האשה. פעם מצוין שאירע בשנת תרל"ט, ופעם — בשנת תר"ם.²⁸ (ב) כמו אלשיך ואלנדאף, גם הלוי קבע כי בשנת תרמ"ג לא היתה עלייה,²⁹ אולם במקום אחר ברשימתו³⁰ הוא סיפר על שיירה בת חמש מאות נפש שנסעה בשנת תרמ"ג. עניין שיש לנהוג בו הסתייגות הוא עליית ר' יוסף מסעוד, כמורה-דרך, עם השיירה הראשונה. ר' יוסף מסעוד היה דיין ועסקן כולט בקהילת צנעא, ובעליית תרמ"ב עמד בראש קהל העולים בירושלים. לפי סיפור הלוי, מצטיירת עלייתו כאילו באה מכוח אחרים ובתפקיד של מורה-דרך בלבד. יש להניח כי עם ההתעוררות לעלות לארץ-ישראל נחלק ר' יוסף מסעוד, שביקר בארץ-ישראל שבע שנים לפני-כן, ועלה עם ראשוני העולים, ודאי שנסיגונו כאיש מסעות נוצל יפה על-ידי העולים, אך לא היה המניע לעלייתו.

רשימת הלוי מצוינת בייחוד משלה והיא משלימה חוליות חסרות בזכרונות אחרים. דרך משל: הלום האשה, התפקיד שמילא ר' יוסף מסעוד בעלייה הראשונה בתימן ובירושלים, טיפולו של הרב הראשי בירושלים בעולים וכן חישובי הקץ שחישובו בשנות תרל"ט-תר"ם — לכל אלה אין זכר ברשימות האחרות. גם הראשונים וגם הלוי מסתמכים על כתוב אחד: 'אמרתי אעלה בתמר'. אולם שעה שהראשונים ראו בו בשורה למועד העלייה בלבד, הנה הלוי גילה בו את קץ הישועה וקיבוץ-גלויות.

בואם של בני תימן לירושלים היה בגדר הפתעה ליהודי העיר, שלא הכירו לפני-כן שכט זה.³¹ לדברי הלוי בישר הרב הראשי בירושלים את בואם ליהודי הגולה, ושיבתם עוררה את האמונה בלבבות שאכן חזון קיבוץ-גלויות של הנביאים קם ונהיה. הלוי אף ציטט פסוקי נחמה מן התורה ומישיעהו

22 לדברי אלשיך, שתי שיירות, נוסף על שני החלוצים הראשונים (עמ' 644-645); לדברי סגן הקונסול שתי שיירות (עמ' קע).

23 בגוף כתב-היד רשם הלוי תחילה 'למאת' ואחר-כך הגיהה 'לג' מאת'.

24 סגן הקונסול, עמ' קע.

25 במסורת שבעל-פה, שהגיעה לאוזניו של הלוי, נשתכח עניין שתי השיירות הראשונות. את מכתבי סגן הקונסול פרסמתי בשנת תשכ"ח, חמש שנים לאחר פטירת הלוי, ויוצא שלא נודע לו כלל.

26 הלוי, להלן, עמ' 135; אלשיך, עמ' 643-644.

27 העולים וסגן הקונסול, עמ' קסז-קע; אלשיך, עמ' 647; אלנדאף, עמ' קמד-קמה.

28 להלן, עמ' 135.

29 להלן, עמ' 137.

30 להלן, עמ' 138.

31 האמת היא שקודם לכן הכירו יחידים, אך לא ציבור שלם.

והישב את הקץ מספר דניאל. שנת תרל"ט היא שנת הקץ לפי חשבוננו, והוא מוצא לה אסמכתה בכתוב שבדניאל, 'עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות'.³² שנה זו היא 'אחרית הזעם'.³³ אם נחשב את ראשית הזעם מחורבן בית ראשון, יוצא ששנת תרל"ט, שהיא שנת 2300 לחורבן בית ראשון, היא שנת הגאולה המפורשת בספר דניאל. בניין בית שני, שבינתיים, אינו נחשב לקץ הישועה, לפי שהוא נבנה בפקודת כורש. זוהי סיבת ציווי המלאך לדניאל לכתוב את החזון, כדי שלא יתייאשו ישראל מן הישועה מחמת אורך הגלות. ראייה לדבר, סירובם של גולי תימן לחזור לארץ בתקופת בניין בית שני, לפי שצפו שהוא עתיד ליחרב.³⁴

רבת עניין היא עדות הכותב על רגש ההתלהבות שאחז את יהודי הבירה לעלות לארץ. אצל קצת מן העולים הייתה העלייה עניין של החלטת פתע. יש מהם שלא התכוונו כלל לעלות לארץ, ובן-לילה גמלה ההחלטה בלבם.

כל המקורות מספרים על הקיטרוג, שקיטרוג ערביי המדינה לפני המושל התורכי, כי עליית היהודים תחבל בכלכלת המדינה. כיוון שהמלאכה והאומנות נתונות היו בידי היהודים, תגרום העלייה, לטענתם, למחסור בבעלי-מלאכה ותביא סבל לאוכלוסייה. ר' חיים נדאף, עסקן הקהילה שהיו לו מהלכים בחוגי השליטים,³⁵ נחלץ לעזרת אחיו. הוא והרב הראשי ר' סלימאן קארה שיגרו מכתב בקשה ל'שער העליון' בתורכיה להתיר הגירת יהודים לארץ-ישראל. הלוי מוסיף כי היהודים נענו וקיבלו רשיון הגירה תמידי. על רשיון זה אנו שומעים מפי הלוי בלבד.

מאפיינת את רשימת הלוי רוח האגדה הנסוכה עליה. שעה שתיאורי האחרים הם ריאליים ועובדתיים הנה סיפורו של הלוי זרוע גרעיני אגדה. יש להניח שיסודות האגדה נרקמו בדמיון העם, ור' יוסף שזר אותם בדבריו, כפי ששמעם, ללא סינון. כך, למשל, יש לשפוט את הערתו, שיהודי תימן לא ידעו את הדרך לירושלים. יהודים מתימן מצאו דרכם לארץ-ישראל כל הדורות. הקשרים עם ארץ-ישראל התרבו והתחזקו כשתימן עמדה תחת שלטון התורכים, והיתה חלק מן האימפריה העות'מאנית. סוחרים, נוסעים, חוקרים ושד"רים פקדוה לעתים מזומנות. כנגדם יצאו מתימן יהודים וערבים לרחבי האימפריה, ולארץ-ישראל בכלל זה. באור זה יש לראות גם את תיאור המושל התורכי הקורא את היתר ההגירה לארץ-ישראל, שניתן ליהודים, באוזני השופטים המוסלמים וגדולי היהודים, במעמד חגיגי ביום השישי. אפילו ניתן היתר מעין זה מטעם 'השער העליון', אין הפומביות יפה לו, וספק אם המושל התורכי היה עושה צעד מתגרה כזה. לפי סיפורו של אלנדאף,³⁶ לא גילה המושל התורכי בכירה יוזמה והתלהבות. בפגישתו עם ראשי הקהל היהודי, שהתלוננו על המכשולים שהוערמו בדרכם של העולים ועל הסתת ערביי המקום נגדם, תלה את הקולר ביהודים עצמם, שעוררו רעש והמולה רבה סביב עלייתם.

באותה מידה יש לבחון את הפרקים המיוחדים ללוי: שמא מקצתם אינם אלא פרי אגדה או שהם ערוביה של מציאות ודמיון. יש לזכור כי הכותב, שנולד בשנת תרל"א, היה בשנת תרל"ט — שבה

32 דניאל ח יד.

33 שם, ח יט.

34 ראה להלן, עמ' 138.

35 כל ימיו עד לעלייתו לארץ בשנת תרצ"ב היה תושב צנעא.

36 אלנדאף, עמ' קמה.

חלה, לדבריו, ההתעוררות לעלייה – ילד בן שמונה. צמיחת העלייה, מניעה ופרשת העליות השונות הגיעו אליו בעיקר מפי אחרים. דבריו נכתבו שנים רבות לאחר התרחשות המאורעות. את החילוקים בינו לבין אחרים יש לזקוף על גלגולי הדברים מפה לפה במשך עשרות שנים עד לכתיבתם. לאור זה יש להבין את העושר, שמצוינת בו רשימתו, בפעילות עסקני צנעא למען העולים. כנגדו ענייה היא בדיעות על העולים עצמם, תלאות-מסעם וחבלי-קליטתם בירושלים, משום שהכותב לא היה מבני העליות הראשונות ולא חזה בסבלות העולים.

דברי הלוי ניתנים להלן כלשונם וכסדרם לכד מן הפרק על קופת ההקדש. כשהזכיר הכותב את הקופה, שממנה הקציבו כסף להוצאות הרב מסעוד, ששימש מורה-דרך לעמנואל נקאש, סטה מן העניין וסיפר בפרטות על תקנות הקופה, מקורותיה ומטרותיה.³⁷ תקנות קופת ההקדש חשובות לעצמן, אך הן מנתקות את רציפות סיפור העלייה. משום כך העתקתי אותן ממקומן וקבעתי אותן כנספח בסוף הרשימה.

רשימתו של הלוי על עליית תרמ"ב היא פרק מתוך חיבור על תולדות יהודי תימן שכתב, והיא מתפרסמת ברשותו האדיבה של בנו צמח לוי קאדי.

זכרונות ר' יוסף הלוי

מעשה שהיה בשנת התרל"ט לבריאת העולם. מת איש עני ת"ח ירא ה' מאד, והניח אשה ובן ששמו עמנואל נקאש. שם האשה תורכיה בת השאש. לאחר פטירתו היה נראה בלילה לאשתו בת השאש. ושומעת כדברו אליה, שהוא קול בעלה. ואלה הדברים, שהיה מדבר אליה: 'קומי עלי ירושלים'!¹ ושוב כמה פעמים חוזר ונראה אליה. ומדבר אליה: 'קומי עלי ירושלים'! ומאיים עליה בהכאות² עד לרוב פחדה באת לספר לזקני הרב שלום מנצורה,³ שהיה יודע לפתור השאלות.⁴ ויקבע לה זמן למחרת. וישאל כדרכו הרגיל, לשאת כפיו ועיניו לשמים.⁵ וישיבוהו כי בא מועד כי עת לחננה.⁶ ולכן עמד והזמין מרבני ועיני העדה לדעת מזה לעשות בכדי להסיע את הזקנה ואת בנה עמנואל אלנקאש לירושלים. לפי שבאותו הזמן לא ידעו היהודים איפה הדרך לירושלים מגודל הגלות הארוך והמר. אבל

37 קדמוהו בתיאור קופת ההקדש שניים מחוקרי יהדות תימן: ע' קרח (סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' קיג-קיד); י' קאפח (הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 100).

1 לאורדווקא ירושלים. בפי יהודי תימן 'ירושלים' הוא גם כינויה של ארץ-ישראל.

2 הכאות – מכות. תצורה שגורה בפי בני תימן.

3 שלום מנצורה הוא זקנו של הכותב מצד אמו. נודע בחיבורו על התורה, 'נר מצוה' (מנצורה בסירוס סדר האותיות). ובהגהות שהוסיף לכמה חיבורים של חכמי תימן. ר' יעקב ספיר מספר עליו שהיה ראש היועצים של המלך (מסע תימן, מהדורת א' יערי, ירושלים תשי"א, עמ' קטז-קיו).

4 דהיינו, פתרון חלומות.

5 הכותב, שהכיר את סבו, מעיד על תנועותיו המקובלות בעת תפילה.

6 על דרך הכתוב תהלים קב יד.

נמצא איש שהוא יחיד בדורו, אשר מכבר נכנס למדינות ושמו הרב יוסף מסעוד.⁷ וישלחו לו לבא אל הועדה הרבנית.

וכשבא לפני הועדה הרבנית ויספרו לו ויאמרו על אודות האשה הזקנה בת השאש ובנה היחידי עמנואל אלנקאש, בענין המעשה, שהזקן נקאש הנפטר נראה אל אשתו הזקנה בלילה ומרבר אליה: 'קומי עלי ירושלים!' ואם לא יכה אותה מכות קשות.

ובכן הועדה הרבנית, שנשיאה הנכבד הרב שלום מנצורה, שאל להרב יוסף מסעוד: האם יש לו ידיעה איפה ירושלים נמצאת ואיה מקומה. ויענה הר' יוסף מסעוד: כשנכנסתי למדינות הים עברתי גם דרך יפו. כשהייתי ביפו שאלתי איפה נמצאת ירושלים, ונתעכבתי שם עד שהשגתי חברים יהודים שיסעו לירושלים. והלכתי עמהם בדרך עד שהגעתי אליה. וג"כ התפללתי שם ע"י הכותל המערבי, אבל ראיתי אותה כעיר קטנה ורוב יושביה ערבים ונוצרים. שכונת היהודים נפרדת לבדה. וזה שראיתי מצב ירושלים.

כשמוע חברי הועדה את דבריו, בקשו ממנו לעשות חסד עם הזקנה בת השאש היא ובנה עמנואל נקאש, להיות להם מורה דרך ולהסיעם לעיר הקודש ירושלים. וימאן הר"מ⁸ לעשות זאת מפני שאין לו כסף להוצאת הדרך. ולכן הקציבו לו סכום כסף מקופת ההקדש של כלל יהודי צנעא.⁹

ואחרי שקבל הרב יוסף מסעוד שכרו מקופת ההקדש חייב עצמו להיות מורה דרך לבת השאש ובנה עמנואל נקאש עד שיביאם לעיר הקודש ירושלים.

יהי כראות כל יושבי עיר הבירה צנעא את הרב הנז' עם בת השאש ובנה, שהם מתכוונים לנסוע לא"י, נכנס רגש בלב היהודים, בהשתוקקות עצומה, ועמדו למכור את רכושם זה מזה בחצי המחיר. ויבנו כל כלי חמדתם בעיניהם מכלי כסף וזהב ונחשת וכלי מצעות נאים וטובים ואבנים טובות ומרגליות. אחרי כן כשראה הרב יוסף מסעוד את דברי ועדת הרבנים שהחליטו גם הם לקום ולמכור בתיהם וכל רכושם ולעלות לא"י, על פי תשובת השאלה ששאל הרב שלום מנצורה מן השמים, והשיבוהו כי עת לחננה כי בא מועד. ולכן קבל עליו אחריות לנסוע עם הזקנה בת השאש ובנה עמנואל נקאש ולהביאם אל תוך עיר הקודש ירושלים ת"י. וזה היה בשנת התר"ם לברי' עו.¹⁰

יהי כשמוע אנשי עיר הבירה צנעא את הדברים האלה נכנס הרגש בלב כל יהודי צנעא. ובאותה תקופה עמדו כל מי שיוכל למצוא את דרכו¹¹ לעלות לא"י בהקדם האפשרי, ולנצל את ההזדמנות למהר לנסוע עם הרב יוסף מסעוד ובת השאש ובנה עמנואל.

בינתיים נתאספה שיירה קרוב לג' מאות נפש והמשיכו את דרכם דרך מערב. ואלו המסעות כשיצאו מעיר צנעא: ביום הא' לנסיעתם, שהוא יום ג' בשבוע, חנו בכפר מת'צה. ביום הרביעי נסעו מכפר מת'נה וחנו בכפר מפחק. ביום החמישי נסעו ממפחק וחנו בעיר מנאכ'ה, אשר במחוז חראו. ועיר מנאכ'ה הערבית, על ידה עיר יהודית, אנשי מסחר מהוגנים ומקבילים אורחים. ויעשו שבת קודש אצלם במנוחה כל השיירה. וביום ראשון השכימו בבוקר לנסוע מעיר מנאכ'ה, ויחנו בכפר חג'ילה. משם נסעו ביום הב' ויחנו בכפר באג'יל. מכפר באג'יל נסעו ביום הג' אחרי הצהריים, ומפני החום הלכו בלילה. ויגיעו בבקר אל עיר הנמל אלחדידה ביום הדי' ויחנו שם.

וימצאו אניה, שמה אניה נאמסה,¹² ויחנו שוכרה להסיעם מעיר חדידה דרך הים בתנאי להביאם לעיר יפו. ובעד כל נפש מן עשרים שנה ישלמו שתי לירות זהב ממטבע תורכיה. ויתעכבו באניה י"ד ימים עד שהגיעו

7 דיין ומנהיג בולט בקהילת צנעא. בשנים תרל"ה-תרל"ז פעל בחוף-לארץ כשליח להטבת מצבם של יהודי תימן. לתכלית זו ביקר במצרים, בארץ-ישראל ובקושטא. בשנת תרמ"ב עלה לירושלים, ובשנים הראשונות לעלייתו היה אחר מעסקני הקהילה. הוא חתום על איגרת שכתבו יהודי צנעא בשנת תרל"ד לחברת 'כל ישראל חברים' (סיני, סד, תשכ"ט, עמ' עא) ועל תקנה משנת תרל"ח למיעוט הוצאות החתונה (י' קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 260), גם בירושלים הופיע שמו בכלל עסקני הקהל (ראה, לדוגמה: החבצלת, כא, גליון כט, א' באייר תרנ"א).

8 הרב יוסף מסעוד.

9 כאן בא הפרק על קופת ההקדש ועל תקנותיה (ראה להלן, עמ' 141).

10 לבריאת-עולם.

11 הכוונה להסדיר כל הכרוך בנסיעה מצד המימון וכיוצא בו.

12 'נאמסה' היא אוסטריה. הכוונה, ספינה אוטטרית.

ליפו, ומשם נסעו לירושלים. ובסך הימים ששהו בדרך, מיום צאתם מעיר צנעא עד שהגיעו לירושלים, ג' שבועות. וכלל הוצאת הדרך יעלה לכל נפש מבוגר ה' רילות¹³ זהב מטבע טורקי. וכיון שהגיעו לעיר הקודש ישבו בפתח העיר, מאין מכיר להם. אבל הרב יוסף מסעוד נכנס בירושלים אצל הרב הראשי ויספר לו על אודות המעשה, בפרט בענין הזקנה בת השאש, שאחרי מות אישה החכם הירא- שמים נקאש היה מציק בחזיון לילה להכריחה לעלות לירושלים ת"ו, עד שלרוב דוחקה הלכה להרב ש' מנצורה. ועמד ה' הנו'¹⁴ והבין את עצמו לשאול מן השמים על פי הדברים האלה. והיתה התשובה, כי עת לחננה כי בא מועד, וגם סיפר לו על ששלחו לו ועד הרבנים בצנעא ובקשו ממנו האם יש לו ידיעה איה ואיפה היא נמצאת ירושלים. ויען להם: כן הוא, כבר נכנס לא"י וגם לירושלים. וישמע אליהם ויסע הוא וכל משפחתו יחד עם בת השאש ובנה עמנואל נקאש להורות לפניהם הדרך. וגם נלוו עמהם שיירה קרוב לג' מאות נפש, והנם עתה נמצאים בפתח ירושלים באין מכיר להם. ויהי כשמוע הרב הראשי של ירושלים את הדברים האלה ויצא אליהם אל שער העיר, וירא והנה לפניו עדה מיוחדת בדמותה אשר לא ראה כמוה במדינות. ושאל להם לשלום, אבל התחיל לבחון אותם בענייני סדריהם ומנהגם, ויראו לו את ספרי הקודש וסדורי התפלה המסורים בידם על פי תקנת עזרא הסופר ובית דינו, שהם אנשי כנסת הגדולה.

אחרי כן קרא לאנשים, מאותם שכבר נשלחו לארץ התימן לגבות נדבה בעבור עמלי תורה שבא"י¹⁵ ויגידו לו לאמר, שכן היא דמותם של יהודי תימן, עפ"י מה שראום שמה. וכיון שנתבררו הדברים, שהם מהעדה האצילה והמיוחסת ביהדותה וכשרונה, המקובל מפי רבניה וזקניה מדור דור עד ימי סוף בית ראשון, שהיו חכמים וידעו ברוח בינתם שבהמ"ק קרב זמנו ליחרב ע"י נבוכדנצר¹⁶ ובאותה תקופה עמדו ונמלטו על נפשם, ויצאו לארץ התימן דרך דרומה של א"י, שהיא מקצה ארץ אדום.

ולכן עמד וניטפל בהם הרב הראשי, והמציא להם בתי דירה ואף בנקיקי הסלעים. אבל כל העדה הנמצאת היו מחזיקים במנהגם העתיק, המסור בידם מאבותם ואבות אבותם, בענייני כלל הדתיות, ושמירת שבת כהלכתה, וזמני החגים וקביעת חדשים ועיבור שנים, וצחות לשונם בקריאת התורה וטעמיה ונקודותיה ודקדוקיה ונגינות התפילה של כל זמן, לפי שיש חלוקי נגינות. בתפילת השחר יש תנועה¹⁷ מיוחדת. בתפילת הערב יש נגינה מיוחדת. בתפילת ש"ק וימים טובים כמה ענייני נגינות, לקיים מה שאמרו חז"ל שחייב האדם לשבח לפאר ולהודות ולהלל וכו'.¹⁸

אחרי כן בשנות תרמ"א ותרמ"ב נסעו שיירה שניה ושלישית מיהודי עיר הבירה של תימן צנעא, והגיעו לירושלים בנחת בדרך.¹⁹ אבל קנאה וחמה בלבות ערבי תימן נכנסה על שהיהודים נוסעים לא"י בהצלחה באין מפריע. ויתאספו כל שופטי המושלמים וקציניהם ויבחרו משלחת מנכבדיהם להתייצב לפני המושלים הטורקים, שהיו בארץ תימן, ולדרוש מאתם לעצור בעד הגירת היהודים לא"י. אבל המשלחת הערבית מצאה אוזן קשבת והצליחו בדרישתם והסכימו מושלי הטורקים לעצור בעד הגירת היהודים לא"י בלי להודיע להם על כך, ורק הודיעו על ידי טלפון לחרידה עיר הנמל, שלא יתנו למהגרים היהודים להכנס בשום אופן.²⁰ אז היהודים מוכרים את רכושם זה לזה. ופעמים מי שקנה איזה דברים מאת רעהו בשבוע העבר, חוזר הקונה בשבוע שאחריו למכור כל רכושו בכל מה שקנה מאת רעהו בשבוע העבר. וזה היה דבר פלא, לפי שהאדם ישן בלילה ואין בלבו שום דבר מעניין נסיעה לא"י, ובבקר כשקם ממטתו וכבר נכנס בלבו רגש של חבה לא"י.

13 רילות – לירות.

14 הרב הנזכר.

15 הכוונה לשד"רים שיצאו לתימן מטעם הכוללים ומוסדות צדקה.

16 זו המסורת המקובלת בקרב יהודי תימן, שגלותם לתימן חלה מ"ב שנה קדם לחורבן בית ראשון (מסע תימן, לעיל, הערה 3, עמ' קסח).

17 כוונתו לנעימה.

18 הלשון שאוב מסדר ההגדה (תכלאל עץ חיים, ג, ירושלים תרנ"ד, כב ע"א).

19 כלומר, שמסעם לא היה כרוך בפגעים ובאסונות.

20 לפי עדות העולים (סיני, סג, תשכ"ח, עמ' קטו, קסח). הם הצליחו להפליג בים אך הוחזרו מסואץ בגלל הגבלות הסגר.

עם כל זה כשהגיעה השיירה הדי' לחדידה לתומה, וימצאו מחסום לדרכם מבלי לתת להם רשות כניסה לא"י. ונשארו נבוכים בחדידה עיר הנמל, והארץ אוכלת יושביה היא. מיד הודיעו בטלפון להרב הראשי סלימאן קארה, מי שהיה מועמד באותו זמן.²¹ והרב הנז' היה נשוי-פנים מאד בעיני מושלי תורכיה, ויבין את עצמו להתיצב לפני המושל הראשי ולבקש ממנו להודיע למושל מחוז אלחדידה, שלא יהיה עכוב למהגרים היהודים, ורק לתת להם רשיון כניסה לא"י. וימצא תשובה שלילית עפ"י החוק, שאי אפשר להרשות להם הכניסה.²² ולכן חזרו כל השיירה בפחי נפש לפנים ארץ התימן.²³ ואלמלא יהודי תימן אוחזים בידיהם סימני האומה הישראלית, שהן מדת הרחמנות ומדת גמילות חסדים, היתה השיירה, שחזרה כל איש לעירו, כמעט חסרים כל. אמנם לפי שסתם ישראל רחמנים וגומלי חסדים, תכף ומיד עמדו כל הקונים אשר קנו את רכוש השבים והחזירו אותו להם באותו מחיר שקנו מהם. ונכנסו לבתיהם ולרכושם ברצון טוב ובנפש חפצה. ואותם שחסר להם כסף מסבת מה שבזבו בדרך, היו הקונים עושים להם הנחה ופורעים להם מה שנחסר לשיעורין, ותפסק העליה התימנית בשנת התרמ"ג ותרמ"ד.²⁴

ויהי בימים ההם, ואותם שזכו בראשונה להכנס לא"י באתה²⁵ על ידם שמועה של זמן קבוצ גליות, בכל יהודי הגליות, ולפי שבזמן ההוא שלח הרב הראשי של ירושלים מכתבים אל יהודי הגליות בשם 'הגיע זמן קיבוץ גליות לארץ הקודש', ואמר שיש עדה חדשה תימנית באתה לירושלים.

והיה כשמוע יהודי הגולה את הבשורה הטובה הזאת, כי הגיע זמן התחלת הגאולה העתידה להיות מיד נכנסה האמונה בלבבות, ושמו את לבם למה שכתוב בנביאים דברי הנחמות שלעתיד, כגון מה שנ' בתורה 'ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה'. וכתוב 'אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך'. וכתוב 'והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה, והטיבך והרבך מאבותיך'.²⁶ וכן כתוב 'עורי עורי לבשי עזר ציון, לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקודש כי לא יוסף יבא בך עוד ערל וטמא. התנערי מעפר קומי שבי ירושלים, התפתחי מוסרי צוארך שביה בת ציון. מה נאוו על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה, אומר לציון מלך אלקיך. קול צפוף נשאו קול יחדו וירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. פצחו רננו יחדו תרבות ירושלים, כי ניחם ה' עמו גאל ירושלים. חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלקינו'.²⁷ רני עקרה לא לדה פצחי רנה וצחלי לא חלה, כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה', הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי, האריכי מיתריך ויתדתך חזקי. כי ימין ושמאל תפרוצי, הרעך גויים יירש וערים נשמות יושיבו. כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי עליך ומגער בך'.²⁸ וכן שאר דברי הנביאים, שהם עתידים להיות באחרית הימים הם ימי הגאולה הנצחית. ואעפ"י שיש פסוקים השייכים לבנין ביה"מק השני לא היה אלא בנין זמני, שכן כתיב בס' דניאל²⁹: 'ושבועים ששים ושנים תשוב ונבנתה חרוב'. ואלו השבועים עולים למנין ת"כ שנים, שעמד בהמ"ק השני.³⁰ יעלו משש שש שנים ס' וב' חלקים

21 מועמד — שיעורו נשיא ומנהיג. ר' סלימאן קארה הנהיג את קהילת צנעא במשך ארבעים שנה (נפטר ב'1889). שימש בתור של 'חכם באשי', על גדולתו וסבלותיו סיפר יעקב ספיר שהכירו פנים בפנים (מסע תימן, לעיל, הערה 3, עמ' קטו-קטז, קפו-קפח).

22 גם אלנדאף (סיני, פ, תשל"ז, עמ' קמה) מספר על פעילות ראשי הקהל אצל המושל התורכי בצנעא ועל אגרות ששלחו לשולטאן בקושטא ו'לחכם באשי' משה הלוי. לדבריו, הוכתרה פעולתם בהצלחה והשולטאן נתן היתר לאלה שבחודידה לנסוע, אך בתנאי שאחרים זולתם לא יורשו לנסוע.

23 לדברי אלנדאף (שם) רוב אנשי השיירה יצאו לארץ-ישראל, לבד ממעטים שלא יכלו לשאת את תקופת ההמתנה הארוכה בחודידה, שארכה כשישה חודשים, וחזרו לצנעא. ונראים דבריו.

24 לפי אלשיך ואלנדאף פסקה העלייה בשנת תרמ"ג בלבד ונתחדשה בשנת תרמ"ד.

25 'באתה', שגורה בפי בני תימן.

26 דברים ל ג-ה.

27 ישעיה נב א-ב, ז-י.

28 שם, נד א-ג, ט.

29 דניאל ט כה.

30 חשבונו חזרו ל'שבועים שבעה' שלפניו. כפירוש ראב"ע על הכתוב וכפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון.

שהם ס"ב דורות.³¹ לפי שחז"ל אמרו, שהאשה ראויה לילד מבת שש שנים ואחריה בתה וכו'.³² אבל דניאל שאל למלאך: 'עד מתי קץ הפלאות',³³ והשיב לו: 'עד ערב בקר אלפים ושלש מאות'³⁴ שנים, שהוא 'אחרית הזעם'.³⁵ מיום התחלת הזעם, שהוא חורבן בית ראשון. שבו נחתם גזירת זמן הזעם אלפים ושלש מאות שנים, ואין לבטל הגזירה ההיא. והוא שאמר המלאך לדניאל. 'ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת הוא'.³⁶ ולא נבנה בית שני אלא על פי דברי כורש, ולא היה הזמן של עת קץ העיקרי. ולפיכך נזהר דניאל ע"י המלאך לסתום ולחתום שלא יגלה הדברים כדי שלא יתאשו ישראל מן הגאולה בשביל אורך הגלות. אמנם היהודים שגלו מארץ ישראל לארץ התימן לא רצו לחזור בימי בית שני ע"י עזרא הסופר, לפי שידעו שעתידי ליחורב.³⁷ ובנינו נעשה זמני על פי מאמר כורש ולא על פי מאמר הב"ה.³⁸ והראיה שנחסרו ממנו חמשה דברים.³⁹ אבל הגאולה הנצחית, שתהיה באחרית הימים שנאמרה בתורה ובנביאים, נרמזת בדניאל על פי מה שנראה לו בחלום שחלם הד' החיות.⁴⁰ ונתפשו⁴¹ לו ע"י המלאך שג' החיות יעברו ותעמוד החיה הד', שהיא מלכות האשלאם, שכבשה בזמנה רוב העולם. ולכן הוכרח המלאך להרים יד ימינו ושמאלו ולהשבע בחי העולם שהדבר נכון מעם האלקים, שיביא הגאולה בזמנה הרשום וחתום באמת. ולפיכך דניאל אמר הדברים שנאמרו לו ע"י המלאך ברמז, והם החיה הד' דהיינו מלכות האשלאם. רצה להגיד לנו: זמן קבוץ גליות יתחיל באותם הימים, שהם אלף מאתים ותשעים⁴² למספר, שמונים בו המושלמים.⁴³ ר"ל אלף שנים ור' ותשעים, שבו באתה נבואה ע"י אשה זקנה תימנית בת השאש בשנת התר"ם,⁴⁴ שהמניין מכוון למספר המושלמים של אלף ר"ץ בדיוק.⁴⁵

ולכן כשהלכה אצל זקני הרב הג' שלום בן יהודה מנצורה, שהכין עצמו ושאל מן השמים פשר דבר והשיבוהו, כי עת לחננה כי בא מועד. אף הוא הסמיך הענין למה שאמר שלמה בשיר השירים בפסוק אמרתי אעלה בתמר. 'תמר' אותיות תר"ם שהיא שנת תר"ם. וכששמעו יהודי התימן האמינו שודאי בא עת קץ קבוץ גליות, ועמדו ונתנו את דרכם כלפי א"י בלי יאוש, ולכן סיים דניאל דברו ואמר: אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלוש מאות שלושים וד',⁴⁶ שהוא למספר הנ"ז. שבשנת אלף ג' מאות ל' וד' זכו היהודים לחזרות בלפור.⁴⁷ שעל ידה נצטרפו חתימת נ"ב מדינות⁴⁸ להשיב היהודים לארצם.

ובשנת התרמ"ג נסעה השירה הד' בת חמש מאות נפש.⁴⁹ וכשהגיעה לעיר הנמל חדידה אסרו עליהם

- 31 המחבר מחשב 62 דורות לפי חשבון של שש שנים לכל דור, ומוסיף עליו שנה אחת של הריון בכל דור.
- 32 על-פי מעשה יוסטני שאמרה לרבי: אני נשאתי בשש וילדתי בשבע (בבלי, נידה מה ע"א).
- 33 דניאל יב ו.
- 34 שם, ח יד.
- 35 שם, ח יט.
- 36 שם, ח כו.
- 37 זוהי מסורת קדומה המהלכת בין בני תימן. באגדה זו ומקורותיה דנתי ברשימתי: 'עזרא הסופר והתימנים', סיני, פח-צא (תש"ז), עמ' קח-קיא; קח-קט (תש"ז), עמ' שפב.
- 38 המקום ברוך הוא.
- 39 ארון וכפורת וכרובים, אש ושכינה ורוח הקודש ואורים ותומים (בבלי, יומא כא ע"ב; נב ע"ב).
- 40 דניאל ז.
- 41 ונתפשו – נפתר.
- 42 דניאל יב ז.
- 43 שם, יב יא.
- 44 לפי דברי הכותב בראש הרשימה, אירע חלומה של בת השאש בשנת תרל"ט.
- 45 אין המספר מכוון. 1290 להגירה חלה בשנת תרל"ג (1873) שבע שנים לפני שנת תר"ם.
- 46 דניאל יב יב.
- 47 הצהרת בלפור ניתנה ב-2 בנובמבר 1917, והוא חל בראשיתה של שנת 1336 להגירה.
- 48 להצהרת בלפור לא נצטרפו מדינות אחרות. שמה נולד המספר נ"ב בעקבות ההצבעה, שנתקיימה בעצרת האומות-המאוחדות ב-29 בנובמבר 1947 ברבר הקמת מדינה יהודית, והצביעו בעדה 33 מדינות. אם יש יסוד להנחה זו, הרי שהדברים נכתבו בארץ-ישראל לאחר קום המדינה.
- 49 לפי אלשיך ואלמדאף חלה רגיעה בעלייה בשנת תרמ"ג, והיא נתחדשה רק משנת תרמ"ד ואילך. מצד אחר, גם הלוי מספר שהעלייה פסקה בשנת תרמ"ג-תרמ"ד (לעיל, עמ' 137). כיוון שהכותב סיפר לעיל (עמ' 137). על השירה הרביעית שחזרה לתימן הרי שלפנינו סיפור חוזר של אותה שירה שיצאה לפני תרמ"ג.

המושלים של התורכים הכניסה לא"י, וחזרו לתוך ארץ התימן בפחי נפש. והסבה הגורמת, קטרוגם של קציני עיר הבירה צנעא שעשו אצל המושל התורכי הראשי שהיה בארץ התימן.⁵⁰ אחרי כן נתאספו עיני עדת יהודי עיר הבירה צנעא המונה כשנים עשר אלף נפש, למצוא עצה באיך ומה לעשות לבטול הגזירה הקשה הזאת של מניעת הכניסה על יהודי תימן לארץ הקודש. ובעת האסיפה שמו את פניהם כלפי ה' חיים נדאף,⁵¹ אביו של הרב אברהם נדאף, מי שהיה מפורסם במעשיו הטובים בא"י. אבל ה' חיים אלנדאף היה איש צורף זהב, משכיל בכל מלאכת חרש וחושב בענייני תכשיטים וטבעות זהב וזולתם מכלים שונים. וכל הפקידים הגבוהים של התורכים חפשו ולא מצאו מי שיעשה את מבוקשם,⁵² וזלתי הא' חיים נדאף הנז'.

ואחרי שכל האסיפה היהודית שמו את פניהם כלפי הא' חיים אלנדאף, ובקשו ממנו להיותו נמצא ומתייצב לפני הפחות בכל עת. וג"כ הוא אהוב אצלם בסבת מלאכתו היקרה שעושה להם. והיו דבריו עם כל אחד ואחד מהפחות, שיתנו עצה איך לבטל את הגזירה של המניעה בעד יהודי תימן לכניסתם לא"י. ויהי מדי דברו עמדהם יום יום, וג"כ דבר בפני הפחה הראשי בענין זה. ולרוב אהבתם לה' חיים נדאף נתנו לו עצה לסדר מכתב בקשה לפני השלטון עבד אלמגיד שבאסטנבול.⁵³ וזה תוכן המכתב:⁵⁴ אנו כלל יהודי תימן מבקשים מאת אדונינו המלך עבד אלמגיד כ'אן,⁵⁵ ידוע שאנחנו חוסים בצל מלכותו הרוממה והמעולה, ירום הודו ויארץ ימים על ממלכתו ויהיה האלקים עמו. לרגל מצבנו הקשה בתימן ירשה לנו כבודו הכניסה למי שיצטרך להגר לארץ השאם,⁵⁶ לפי שכל הארצות האלה חוסים בצל כנפי חסדי אדונינו המלך, יחי שמו לעולם אמן.

וחוק התורכים, כששולחים מאסטנבול פחות ופקידים גבוהים וצבא, הם מחליפים אותם באנשים אחרים. ואותם שעמדו על המשמר בשאר ארצות חוזרים אל אסטנבול לתת דין וחשבון בפני השער העליון, הנקרא בערבית 'באב עאלי'. ולכן השיג הבטחה גמורה מהם, שמי שהוא ימצא תורו לנסוע חזרה לאסטנבול יקח בידו המכתב, ויגיש אותו לפני המועצה העליונה באסטנבול למקום שהיו קוראים לו מאביין,⁵⁷ ונמשכה מניעת הכניסה לא"י יותר משתי שנים. והא' חיים הנז' הכין את המכתב בחתימת הרה"ג סלימאן קארה הנקרא בפי התורכים חכם באשי⁵⁸ וימסור ליד אחד הפחות. ולכן היתה ההבטחה נכונה.⁵⁹ ובהגיע המכתב לפני המועצה העליונה, למקום הנקרא מאביין באסטנבול, עמדו מליצי יושר והכניסו רשמית בחוק התורכים, שיש רשות חופש כניסה תמידית לארץ ישראל ליהודי תימן באין מפריע, בהיותם חוסים תחת ממשלת תורכיה ביחד עם שאר ארצות של התורכים. ויהיה להם הרשות לרכישת אדמה והתישבות גמורה. ובמשך זמן הגזירה היו יהודי צנעא מתקבצים לבתי כנסיות וצועקים ומתפללים לפני הב"ה שיטה לב המלכות עלינו לטובה.

ויהי היום וילך ה' חיים לבית הפחה הראשי בשביל עסקיו הרגילים. וכיון שראה ה"ח⁶⁰ את פני הפחה והנה פיו מלא צחוק ולשונו תהגה רנה. ויתפלא מאד בלבו ה"ח ויאמר: מה יום מימים שפני הפחה אלי צוהלים,

50 קטרוגם של גדולי המוסלמים על העולים מוצא אישורו בזכרונותיהם של אלשיך ואלנדאף. הגויים חששו שיציאת היהודים לארץ תביא למחסור בבעלי-מלאכה ובאומנים.

51 חיים בן סאלם אלנדאף היה מנכבדי הקהילה ומראשי עסקניה. בנו ר' אברהם עלה לארץ-ישראל עם אחיו בשנת תרנ"א ונעשה עסקן בולט בקהילה בירושלים במשך 35 שנים (תרנ"ב-תרפ"ז).

52 באומנות הצרפות.
53 ר' אברהם מספר גם הוא על אביו שניצל קשריו עם השרים התורכים כדי לעזור לאחיו העולים, אך בנימה צנועה ביותר (סיני, פ, תשל"ז, עמ' קמה).

54 זהו הנוסח המשוער של המכתב, כפי שנשתמר בזכרונו של הכותב, אך לא נוסחו המדויק.

55 הכותב החליף את עבד אלחמיד בעבד אלמגיד עבד אלמגיד עלה לשלטון ב-1839 ומת ב-1861; עבד אלחמיד (1842-1918) היה שולטאן בשנים 1876-1909 ואילו נתכוון ר' יוסף הלוי.

56 בערבית 'בלאד אלשאם', והכוונה לסוריה וארץ-ישראל.

57 לא עלה בידי לזהות מקום זה.

58 אב' בית-דין ורב ראשי של הקהילה, שהוכתר בתואר 'חכם באשי'. נפטר בשנת תרמ"ט. לקח חלק פעיל בענייני העלייה. סגן הקונסול של צרפת בחודידה הטיל עליו את האחריות לצאתם של העולים לארץ-ישראל (סיני, סג, תשכ"ח, עמ' קע).

59 שיעור הלשון: ההבטחה להעביר את המכתב לאיטנבול נתממשה.

60 ה'זרח חיים.

ויעמוד דום⁶¹ לדעת מה זה ועל מה זה הענין. ויאמר לו הפחה: עתה תראה שהתורכים אוהדים את היהודים, שהעצה שנתנו לך לעשות מכתב בקשה לפני השולטן נשאה פרי. וכבר הגיע אלי חוק בשם המלך ונחתם בטבעת המלך הקובע אמרו,⁶² כי ליהודי תימן ניתן רשות כניסה תמידית לא"י באין מפריע, ואין פוצה פה. אבל צריך לקבוע זמן ליום ששי, שבו נכנסים כל השופטים להקביל את פני ותהיה קריאת החוק באוזניהם ולקיים חובתי. ולכן אני אשלח מכתב הזמנה אל הרב הראשי סלימאן קארה (הכס באשי) להביא עמו ביום הששי מנכבדי עדת היהודים בכדי להקריא בפני כל המאמר המלכותי, שבו ניתן רשיון כללי תמידי שיכנסו יהודי תימן לא"י באין מערער על זה, ויהי כן.

וכאשר הגיע פתקא דהזמנותא⁶³ ליד הר"ג הדיין סלימאן קארה, ותכף ומיד הזמין אליו שבעה טובי העיר, וחירום להכין עצמם ליום ששי ללכת עמו אצל הפחה הראשי על פי ההזמנה הניתנת לו. ואלה שמותם: ה' חיים נדאף, יוסף היא עראקי, ה' שלום כסאר, ה' שלמה בדיחי, ה' יוסף בדיחי, ה' כבוד אבא מרי מוסא יצחק הלוי, ה' יוסף משרקי.⁶⁴

ויהי ביום הששי וילבשו בגדי שבת עם פארי מגבעות של משי לבנות (הנקראים כובעי לג'ה)⁶⁵ ולהם הדרת פנים פאת זקנם,⁶⁶ ולרוח השמחה הפך זיו פניהם כזיו השמש, ומראה דמותם כמלאכי שרת.⁶⁷ וג"כ הזמינו עמהם סעיד ערוסי המשורר,⁶⁸ ובידו מכתב ברכה בנוסח 'הנותן תשועה'⁶⁹ והיה בהכנסם לאולם הפחה יחד עם הרב הראשי חלקו להם כבוד כל הנמצאים באולם, ויעמוד המזכיר ויקרא באזני השופטים וכל הנמצאים בהיכל הפחה את כתב הנשתווין,⁷⁰ השלוח מהשער העליון, החתום בחתימת מלך תורקיה עבד אלמגיד, שבו נקבע חוק ולא יעבור שניתן רשות עליה חפשית לא"י ליהודי תימן.

אחר הדברים האלה עמד ה' סעיד ערוסי המשורר לקרוא כתב הברכה, שהועתקה משפה עברית לשפה ערבית בשם כלל היהודים, וזה נוסחה:⁷¹

הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, הפודה את דוד עבדו מחרב רעה, הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם ויגדל וינשא למעלה למעלה לאדונינו המלך עבד אלמגיד, מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרהו ויחיהו ומכל צרה ונוק יצילהו. מלך מלכי המלכים ברחמיו ירום ויגביה כוכב מערכתו ויארץ ימים על ממלכתו. מלך מלכי המלכים ברחמיו יתן בלב המלך ובלב כל יועציו ושריו לעשות טובה עמנו ועם כל בית ישראל אחינו, בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח. אבל קריאתה היתה בשפה ערבית, ובעת שה' סעיד ערוסי המשורר קורא היה הפחה הראשי פותח שתי ידיו לברכה,⁷² ועונה אמן על כל פזמון.

61 דהיינו, שתק.

62 כרטיס ההזמנה.

63 שיעורו, במאמר ובגזירה.

64 כמה מהם חתומים על תקנה למיעוט הוצאות החתונה (הליכות תימן, לעיל, הערה 7, עמ' 260).

65 לג'ה – עטרה רקומה, שמושלי תימן אסרוה על היהודים, אך בימי שלטון התורכים הותרה להם. תיאורה ניתן בספרו של ר' עמרם קרח (סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' קטז). תצלומה נתפרסם בספרו של יהודה נחום (מצפונות יהודי תימן, תל-אביב 1962, עמ' 65).

66 דהיינו, בעלי-צורה ועטורי-זקן.

67 הלשון שאוב מן הפיוט הקדום 'תרומה הבדילנו מכל עם', שיהודי תימן נוהגים לאומרו בקידוש של ליל-פסח. במקורם אמורים הרברים על ישראל (עץ חיים, ג, לעיל, הערה 18, ט).

68 חוקר ותוכן שחיבר כרוניקה כלכלית על תקופתו (פרסמה: י' קאפח, ספונות, ה, תשכ"א, עמ' שצט-תיב). המשורר – הכוונה מזמר וידוע פרק בשיר, ולא מחבר שירים. כך הוא שימוש הלשון בפי יהודי תימן ואף בפי בני אשכנז.

69 לכבוד השליטים חיברו יהודי תימן 'מי שבירך' בלשון הערבית. הנוסח הערבי הוא מהדורה מורחבת של התפילה לשלום המלכות, 'הנותן תשועה למלכים', שבני תימן נוהגים לאומרה בשחרית של שבתות ומועדים (עץ חיים, א, לעיל, הערה 18, קמ ע"א). סעיד ערוסי שהיה חזן ומושלם בידיעת הלשון הערבית הזומן כדי לקרוא את הברכה למלכות באוזני המושל.

70 כתב הפקודה.

71 'מי שבירך' זה בציון שם השולטאן עבד אלחמיד כאן כלול בתכלאל 'עץ חיים' (שם).

72 לקבלת הברכה.

ומשנת תרמ"ד חזרו להמשיך ולעלות לא"י. בתחילה גרו בירושלים, אחרי כן בכפר סלואן והשילוח, אחרי כן התפשטו בנקודות שונות כמו פתח תקוה, ראשון לציון, רחובות ושאר הישובים.

תקנת קופת ההקדש

עיקר הכנסת כסף לקופה הוא בא ע"י תקנה, שתיקנו אבותינו, נוחי נפש, מימי קדמוניות. וענין תקנה זו נעשתה על ידי חכמי תימן וחתומים בה ע"א רבנים, שלא תבוטל עד עמוד כה"ג לאורים ותומים⁷³ וזה נוסח התקנה: שכל בהמות הנשחטות, ונמכר הבשר בשוק לציבור ע"י הקצבים, כל עורותיהן וחלביהן ימסר ליד גזבר כללי, וימכרו העורות והחלבים ויכניסו דמיהן מושלם⁷⁴ לקופה, שממנה יוכלו למצוא הוצאות לטובת העניים. כגון, מה שחיבים הציבור לצאת ידי חובתן בעזרה לעניים ולתמוך אותן. וענין יציאת הכסף שבקופה יהיה באופן זה:

- א. מחלקים לעניים סמוך למועדים עזרה כספית ע"י משגיחים ממונים מכל רחוב לפקח ולדעת במי שהוא זקוק נותנים לו לתוך ביתו כסף בסתר.
- ב. הקופה מטפלת ביולדות של העניים.
- ג. פדיון שבויים.
- ד. תמיכה לזקנים ולמי שאינם רואים ולנחשלים⁷⁵ בכל שבוע.
- ה. צרכי קבורת מתי עניים.
- ו. עוזרים בכסף לעניים לנישואין.
- ז. שאם טיטרף בהמה לקצבים, מוכרי הבשר לציבור, עוזרים להם בשליש דמיה והטרפה ימכרנה לעצמו, הדיינו העור והחלבים והשומן בלבד. אבל הבשר מאכילים לתרנגולים.
- ח. מכסף הקופה קונים אדמה לבית עלמין כללי, משוחרר לכל בלי כסף.
- ט. לתיקון מקואות לטהרה ולטבילה.
- י. לתת שטיחים לבתי ספר בשביל תינוקות של בית רבן.
- יא. קונים בהמה ומביאים אותה לשחיטה לפני האמאם של אותו הזמן⁷⁶ ובימי הרב יחיא יצחק⁷⁷ עשה ברוח בינתו בענין אחר⁷⁸ שהיה שולח לפני המועדים שליח לחפש בכל המקומות בהמה מובחרת הכי טובה. ובכל חולי המועדים דפסח וסוכות הולך הרב הנזכר להקביל פני האמאם יחיא ונותן לו את הבהמה לתוך הבית חייה. וכראות האמאם את העגלה, שהיא טובה וראויה לגדל ולדות ולחלב משאירה תוך הבית. ועכשיו יש פרות עדרים בבית האמאם ויהיו לזכרון טוב בשביל היהודים בעיני האמאם, ומתחסד עמהם.
- יב. הממונה הכללי של הקופה שוכר מעוררים בלילה להעיר לאנשי העיר צנעא⁷⁹ הא' הולך בכל הרחובות ודופק בדלתות הבתים וקורא בשמות בעלי הבית. וזה אחרי חצות הלילה בשביל אותם שעומדים ללמוד תורה בישיבות ובבתי מדרשות. והב' עם עלות השחר בשביל אותם שעומדים לתפילת שחרית. וג"כ שאר צרכים שהם שייכים לציבור, עפ"י התקנות הידועות במושב⁸⁰ של ההקדש הנו' הקובע באיזה ענין מוציאים מקופת ההקדש כסף עבורו.

73 כה"ג – כוהן גדול. המליצה על דרך הכתוב, עזרא ב סג.

74 מושלם – במלואו.

75 ולנחשלים – לנזקקים.

76 קניית הבהמה ושחיטתה לפני האמאם סמלה כניעה ונאמנות של הנתינים היהודים לאמאם.

77 אחיו של הכותב, ששימש רב ראשי ליהדות תימן כ"ז שנה (תרס"ה-תרצ"ב).

78 הכוונה. עשה תיקון ברב.

79 גם הרב קאפח מספר על הכרוז הסוכב ברחובות וקורא את הבריות לתפילה (הליכות תימן. לעיל, הערה 7, עמ' 10).

80 'מושב' הוא תקנון בלשונם של בני תימן.